

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота
(освітній ступінь – «бакалавр»)
на тему: **«Ернст Кассілер про символічну природу людини»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Хасапетова Марія Суренівна

Керівник: Козловський Віктор Петрович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Загальний огляд основних праць Кассірера	6
РОЗДІЛ II. Структура символічної реальності	11
1. Поняття символу	11
2. Міф і релігія	14
3. Мова	18
4. Мистецтво і наука	23
РОЗДІЛ III. Символічна функція як основа природи людини	27
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Питання про природу людини належить до низки найважливіших філософських питань. Філософи з давніх часів намагалися дати визначення людини. Деякі виділяли фізичні або розумові особливості такі, як пряма хода або мова; деякі давали метафізичне визначення, наприклад, через наявність душі. Ернст Кассіер пішов шляхом функціонального визначення. Для нього особливість людини – це здатність користуватися символами.

У такому сенсі, символ і культура є суміжними проблемами, які є актуальними для сучасного філософування. Філософська антропологія є однією із найбільш сучасних і актуальних філософських дисциплін.

Ернст Кассіер надає свій особливий погляд на природу людини, який полягає в філософії символічних форм. Розуміння того, як людина створює і користується символами – це ключ до розуміння природи людини.

Ернст Кассіер продовжує розвивати філософську антропологію, започатковану Іммануїлом Кантом. Його відносять до марбурзької школи неокантіанців, утім, філософія Кассієра є доволі оригінальною і вимагає окремого ознайомлення.

Отже, актуальність цього дослідження полягає в важливості для сучасної філософії проблеми символу та його ролі у житті людини.

Стан наукової розробки теми: Велика і різноманітна філософська спадщина Ернста Кассієра цікавить дослідників з різних галузей. У той же час, у вітчизняній літературі є мало досліджень його філософії. Серед вітчизняних дослідників цією тематикою займалися М. Мінаков, О. Яценко, С. Гаєвська. Перу радянсько-вірменського дослідника К. А. Свасьяна належить низка праць, які певною мірою стали класичними. Серед інших дослідників можна вказати М. Е. Соболеву, А. Шиян, А. Вейнмейстер. Серед англомовних дослідників варто виділити Р. Хармана, Г. Куна, М. Фрідмана Е. Бенгтсона і М. Розенгрена.

Дотичні до філософії Кассіра проблеми розглядались у працях О. Ф. Лосєва, Ю. М. Лотмана, А. С. Богомолова, В. С. Біблера.

Об'єкт дослідження: філософія Ернста Кассіра.

Предмет дослідження: вчення Е. Кассіра про людину як символічну істоту.

Мета дослідження: виявити основні аспекти розуміння людської природи в філософсько-символічних розробках культури Ернста Кассіра.

Поставлена мета дослідження передбачає наступні **завдання:**

- Проаналізувати першоджерела та критичну літературу, що має стосунок до філософсько-антропологічної проблематики Е. Кассіра;
- Визначити поняття символу;
- Охарактеризувати основні символічні форми;
- Визначити розуміння природи людини за Е. Кассіром;
- Охарактеризувати основні аспекти філософської антропології Е. Кассіра.

Структура роботи: робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів, чотирьох підрозділів, висновків та списку використаних джерел

У **Розділі I** подається коротка творча біографія Ернста Кассіра, а також проводиться короткий огляд основних праць Ернста Кассіра, які стосуються теми дослідження.

У **Розділі II** відтворюється система символічних форм за Ернстом Кассіром, аналізуються основні символічні форми.

У **Розділі III** вивчається розуміння людини у горизонті «Філософії символічних форм».

Теоретико-методологічні засади дослідження: у дослідженні використовується теоретико-методологічна підготовка бакалаврської програми з історії філософії, застосовуються герменевтичний, аналітичний, історичний підходи до вивчення філософсько-антропологічної проблематики.

Джерельна база дослідження: фундаментальні праці Ернста Кассіра, зокрема його знаменитий тритомник «Філософія символічних форм», та одна з

останніх його праць «Есе про людину». Також використанні дослідження К. Свасьяна «Філософія символічних форм Е. Кассіра: критичний аналіз» та інші його праці. Ми також спирались на низку вітчизняних і зарубіжних досліджень філософії Кассіра, зокрема альманах «Філософія Ернста Кассіра» під редакцією Пола Артура Шилпа.

РОЗДІЛ I. Загальний огляд основних праць Кассієра

Еволюція філософського світогляду Ернста Кассієра ділиться в цілому на два періоди (Friedman, 2018). Зараз ми можемо розглядати ці два періоди як частини однієї філософської спадщини, але свого часу вони оформлювалися як самостійні й самодостатні системи. Академічна «одіссея» (за словами самого Кассієра) результатом вилилася в дві філософії: природничу й гуманітарну.

У «марбурзькому періоді» Кассієр плідно працював як філолог, історик філософії і методолог науки. Спочатку він був учнем і асистентом засновника школи Германа Когена, а потім став одним із її лідерів. Перу Кассієра цього періоду належать монографія «Поняття субстанції і поняття функції» (Cassirer, 1910) і велике дослідження «Проблема пізнання в філософії і науці Нового часу» (Cassirer, 1906). Також Кассієр відомий своєю редакторською і видавничою діяльністю. Він уклав загальновизнані видання зібрань класичних творів Ляйбніца і Канта. Звичайно, ми це можемо розцінювати як ознаку загальної ерудиції і обізнаності з працями філософських попередників.

Марбурзький період творчості філософа заклав теоретичні передумови подальшої його діяльності. Головним твором цього періоду є «Пізнання і дійсність», у якому він прослідковує еволюція наукових понять від субстанційних до функціональних (Вейнмейстер, 2005).

Утім, як зауважує К. А. Свасьян, «історико-філософська етикетка» Ернста Кассієра як неокантіанця дає неправильну характеристику його думки (Свасьян, 1989, с. 7).

С. Р. Гаєвська характеризує творчий шлях Кассієра як перехід «від методології пізнання в кантіанському дусі („Пізнання і дійсність”, 1919) до феноменології культури („Мова і міф”, 1925), яка в першу чергу тісно пов’язана з неоплатонізмом» (Гаєвська, 2015, с. 78).

Потрібно зауважити, що Кассієр цікавився не тільки гуманітарною сферою, але й природничими науками. Наприклад, він має декілька робіт з теоретичної фізики і математики (Ladyman, 2020).

Своєрідність «одісеї» Кассіра полягає в тому, що його перехід до нового світогляду пройшов не як бурхливий розрив з минулим (наприклад, як у Н. Гартмана, який входив до кола «марбурзьців») (Свасьян, 1989, с. 9-10), але шляхом обережного і поступового розширення проблемного поля. Поступовість цього переходу важлива для Кассіра, оскільки вона мала забезпечувати єдність всього діапазону його філософських побудов. Його завданням було переключити трансцендентальний метод, апробований на студіях логічних підстав природознавства, на різні сфери культури, а в першу чергу на гуманітарні науки. Запозичений у Канта метод позначений як «основний принцип критичної думки»: «Принцип примата функції над предметом набуває в кожній окремій сфері новий вид і вимагає щоразу нового і самостійного обґрунтування» (Кассіра, 2002, с. 16).

Щоправда, застосування цього принципу в гуманітарній сфері зіткнулося з деякими труднощами. Монолітний принцип, сформульований на базі строгої дисципліни математичного природознавства, не витримував тиску «контрабанди» розумних інтуїцій неоплатоніків і Шеллінга. Ця філософія вимагала балансування між вірністю Канту і заграванням з кембриджськими неоплатоніками, Ляйбніцем, європейськими романтиками, Гуссерлем і Максом Шелером (Свасьян, 1989, с. 9).

Як було вказано вище, Ернста Кассіра відносять до представників марбурзької школи неокантіанства. Вона цікавилася проблемами природничого пізнання. Хоча, Кассіра, як видається, більш вірний послідовник Канта, ніж принципів неокантіанства. Деякі дослідники говорять про важливість впливу Гегеля і Гуссерля для побудови власної філософської системи Кассіра. Також можна відмітити вплив Платона і ідей неоплатоніків, а також Ляйбніца, Макса Шелера тощо (Свасьян, 1989, сс. 28-30). Але в історію Кассіра увійшов як автор оригінальної філософської системи.

Можна відмітити, що найбільше спільних аспектів у Кассіра саме з філософією Канта. Ф. Кауфман вважає, що Кассіра «зберіг вірність початковому ідеалізму Канта» (Свасьян, 1989, с. 10). Його філософію людини він

бере за початок. В осмисленні ролі і місця поняття символу в людській культурі Кассіерер поступово відходив і від кантівської і від неокантіанської трактовки поняття. Він наділив символ універсальним значенням. А людську свідомість – здатністю конструювати і бути конструйованою.

Сучасний дослідник С. Штайнер акцентує на наявності повороту в філософському розвитку Кассіерера. Він звернувся до філософії символічних форм, незважаючи на свою близькість до традиції ідеалізму. Як показав час, це «зміщення» виявилось надзвичайно продуктивним (Steiner, 2014, p. 453).

Дослідниця А. В. Вейнмейстер зауважує, що, незважаючи на наукову цікавість лінії, яку почав Кассіерер, у нього немає прямих послідовників, він не заснував школи. Утім, філософи розвивали окремі ідеї філософії символічних форм: наприклад, К. Лоренц – в антропології, П. Бурдьє – при створенні соціології символічних форм (Вейнмейстер, 2013, с. 34).

Власне філософська антропологія Кассіерера розроблялася в таких великих його працях як: «Індивід і космос у філософії Відродження» (Cassirer, 1927), тритомна «Філософія символічних форм» (Cassirer, 1929), «Філософія Просвітництва» (Cassirer, 1932), а також «Есе про людину» (Cassirer, 1944). Кассіерера вважають одним із піонерів жанру «історії ідей». Ми ж в основному будемо спиратися на «Філософію символічних форм», в якій Кассіерер своє бачення культурного простору людини, та на «Есе про людину», в якому він робить акцент на антропологічній тематиці.

Три томи «Філософія символічних форм» Кассіерера присвячені відповідно феноменології мови, міфу і пізнання. Для розуміння специфіки цих форм Кассіерер вводить вкрай важливе поняття «індексу модальності». Йдеться про те, що культура, яка є цілісним організмом, включає в себе одночасно єдність і відмінність форм, які творяться. Кожна окрема форма – без шкоди для специфіки – належить завжди певній смисловій цілісності. «Індекс модальності», властивий кожній формі відносин, вказує на специфіку їхнього функціонального зв'язку, оскільки кожний такий зв'язок (мова, міф, мистецтво, наука тощо) має власний

конститутивний принцип, що накладає, за висловом Кассієра, «так би мовити, свій відбиток на всі особливі структури» (Кассієр, 1912, с. 393).

Наприклад, «єдність світу» аж ніяк не є тільки прерогативою наукового пізнання. По-своєму цю єдність конституують і мова, і міф. Проблеми простору, часу, числа тощо є такими ж загальними для всіх цих форм, як є загальними і категорії (причинності, цілі тощо). Тут найяскравіше проявляється єдність становлення культурного космосу. Але Кассієр застерігає від некритичного сприйняття цієї «єдності». Вона має значення лише в моменті «якості». У той же час, перераховані поняття строго розрізняються в модальному відношенні, оскільки кожне з них позначене різним «індексом модальності». Будь-яке нехтування цим індексом загрожує всілякими спотвореннями аж до абсурдних збочень суті справи. Наприклад, який-небудь фізик поморщиться, якщо почує вираз «міфічний простір», бо він вважає «простір» лише фізико-математичним поняттям, яке зрозуміле лише математикам і фізикам. Зрозуміло, таке заперечення не має сенсу. Кассієр особливо підкреслює значимість «індексу модальності» в осмисленні єдності символічних форм. Єдність світу культури полягає в різноманітті цього світу, і чим багатшим є різноманіття, тим сильніше зв'язане воно в єдності.

Таким чином, центральна проблема «Філософії символічних форм» зводиться до питання про «можливість культури взагалі» (Свасьян, 1986, с. 233). І ця інтерпретація російського дослідника відповідає одній із базових ідей Кассієра: «Критика розуму стає критикою культури» (Кассієр, 2002, с. 17). Перехід до філософської антропології потребував нової постановки питання. Критика культури залишилася би непроясненою в самих її передумовах без трансцендентального аналізу «суб'єкта» культури. Дослідження «Есе про людину» має характерний підзаголовок «Вступ до філософії людської культури». Але це й є в прямому сенсі вступ до «Філософії символічних форм». По суті, Кассієру довелося писати цей вступ у систему після оформлення самої системи, але логічно вона передуює самій системі й обумовлює її.

Остання велика прижиттєва робота Ернста Кассіраера «Есе про людину» була присвячена філософській антропології. Це відображає, яке велике місце в філософії Кассіраера займало пізнання людини.

К. Свасьян, аналізуючи творчий шлях Ернста Кассіраера, користується терміном «зміщення». Він говорить про зміщення акценту філософії Кассіраера з природознавства до філософії культури. Цей процес вимагав істотних змін у філософії Кассіраера і призвів до переоцінки його філософських здобутків. К. Свасьян виділяє дещо парадоксальний факт, що логік і академічний філософ Кассіраер удостоївся звання останнього німецького гуманіста, а не численні екзистенціалісти (Свасьян, 1980). Факт такого значного переносу філософського акценту в філософії Кассіраера свідчить про її універсальність.

Завдяки цьому «зміщенню» Ернст Кассіраер займає особливе місце у філософії ХХ ст. Він відіграє роль своєрідного «містка» між аналітичною і континентальною традиціями. З часів Канта, Кассіраер більш, ніж будь-який німецький філософ, намагався приділяти однакову кількість уваги математиці та природознавству з одного боку, а також гуманістичним дисциплінам, з іншого (Friedman, 2018).

Дослідник Гельмут Кун зауважує, що філософія культури – це дуже важлива тема дослідження Кассіраера, але, хоча філософ сам про це недвозначно говорить, вона залишається темою, а не окремим періодом чи сферою, яка б вимагала окремого підходу (Kuhn, 1949, p. 547).

Отже, словами самого Кассіраера: «Філософія людини – це, відповідно, така філософія, яка повинна прояснити для нас фундаментальні структури кожного із цих видів людської діяльності й у той й час дати можливість зрозуміти її як органічне ціле» (Кассіраер, 1991, с. 305). Як бачимо, розуміння людини у німецького філософа тісно пов'язане з аналізом людської діяльності, її втілення у різноманітних символічних формах культури.

РОЗДІЛ II. Структура символічної реальності

1. Поняття символу

Поняття символу є центральним для проблеми, яку ми аналізуємо. За Кассіером, символ – це основний інструмент, за допомогою якого людина взаємодіє зі світом: «Саме здатність людини створювати та оперувати символами мислитель вважає атрибутивною та значущою рисою людської сутності» (Якенко, 2019, с. 14).

Дослідження символу Ернст Кассіер починає з чіткого розмежовування символу і знаку. Спираючись на експерименти І. П. Павлова, німецький філософ відносить знаки, чи сигнали, до явищ фізичного світу, а символи до сфери людського, внутрішнього світу. У цьому контексті сигнали – це «оператори», а символи – це «десигнатори». За Кассіером, сигнали володіють фізичним або субстанційним буттям, не дивлячись, чи це стосується їхнього осмислення чи використання. Символи ж, навпроти, мають тільки функціональне буття (Кассіер, 1998, с. 57), що принципово для Кассієра.

Розглядаючи далі поведінку тварин, Кассієр зауважує, що не всі їх дії є автоматичною реакцією на зовнішні стимули, і доходить висновку, що тварини мають лише практичні уяву і інтелект, у той час, людина також отримала і розвинула особливу, нову форму – символічні уяву і інтелект (Кассієр, 1998, с. 60). Таким чином, символ – це ключ до розуміння людини.

На думку Кассієра, людина все життя оточена системою символів, тому поза символом неможливе досягнення дійсності. Кассієр виділяє наступні характеристики символу: символ універсальний, мінливий і рухливий. Головна функція символу – структурування людського досвіду. У філософії Кассієра функція «містить у собі самостійну енергію духа, за допомогою якої простому наявному буттю надається певне “значення”, своєрідний ідеальний зміст» (Кассієр, 1998, с. 62). Буття і є функція. Вищезгадане значення розкривається через форми мистецтва, міфології і релігії.

Як відзначала М. Є. Соболева: «Наявність символічної системи обумовлює непряме відношення до речей» (Соболева, 2001, с. 203). Це дійсно так, якщо виходити з філософії Кассіра. Він каже про те, що на первинному етапі формування символу свідомістю відбувається впорядкування отриманої інформації. Цей акт сприйняття Кассіра позначив терміном «символічне поняття».

Свідомість конститує інформацію або річ, яку сприймає, виходячи із власних уявлень про дійсність. В процесі сприйняття конститутивна здатність свідомості перетворює будь-яку річ на символ, з якого поступово забирається матеріальна складова. Символи є частиною духовного світу. Символ не існує реально, чи актуально, у фізичному світі. Його існування виражається в «значенні» (Кассіра, 1998, с. 154).

Кассіра зауважував, що будь-яка символічна форма проходить внутрішній розвиток від чуттєвого і індивідуального сприйняття до культурного символу. Символи грають головну роль у пізнанні оточуючого світу. Вони вловлюють зв'язок предметів зовнішнього світу і певних закономірностей культури.

Центральне поняття філософії Кассіра, символ, відомий вітчизняний дослідник німецького неокантіанства Б. Фохт визначає таким чином: «Це такий знак і в той же час такий образ, який внаслідок своєрідного поєднання у ньому моментів чуттєвості (не тільки пасивної, але й активної) з моментами чистої активності духа, містить так би мовити деяку магічну силу, дія якої засвоює і створює для нас саму сутність речі» (Фохт, 1998, с. 763).

Потрібно зауважити, що не всі дослідники погоджуються з виділенням символу як центрального поняття філософії Кассіра. Дослідник Роман Пархоменко вважає, що це пов'язано зі штучним розділенням філософування Кассіра на два етапи: «природознавчий» і «гуманітарний». На думку дослідника, лейтмотив функціональності розроблений Кассіром ще в марбурзький період його творчої діяльності (Пархоменко, 1999).

Символ виражає все різноманіття форм реальності і культури, об'єднуючи їх у собі. Таким чином, поняття символу є фундаментальним поняттям у філософії Ернста Кассіра.

Ернст Кассірер концентрує своє дослідження на категоріях символів – символічних формах. Роберт Гартман визначає символічні форми як «прогресивні стани свідомості, яка самовиникає». Далі він додає, що це «виникнення» може супроводжуватися «поступовим розгортанням сирого матеріалу і дзеркальним продукуванням свідомості, що саморозвивається» (Hartman, 1949, p. 291).

Таким чином, дослідження культури, яке проводить Кассірер, має на меті вивчення цього процесу зародження і розгортання символічних форм.

Нам видається слушним навести характеристику символічних форм і їхнього розвитку, яку надає відома американська дослідниця символу Сьюзан Лангер. Вона пропонує короткий, але влучний огляд процесу становлення символічних форм: «Людський інтелект починається з розуміння – головної розумової діяльності; процес розуміння завжди досягає кульмінації в символічному виразі. Розуміння фіксується і утримується тільки тоді, коли воно утілене в символі. Таким чином, вивчення символічних форм – мовленевих, релігійних, художніх, математичних або будь-яких інших способів вираження – являють собою одісею розуму. Дві найстаріші форми – це мова і міф. Оскільки обидві ці форми мають доісторичне походження, ми не можемо встановити їхній вік, однак, можна припустити, що вони однаково давні» (Langer, 1946, p. IX).

Символічні форми, такі як мова, міф, мистецтво, наука і релігія, не є ізольованими одна від одної сферами. Вони становлять загальну систему, частини одного процесу – процесу самовираження людини. З прогресом культури структура символічних форм і самі символічні форми поступово закріплюються в суспільстві з прогресом культури. Одночасно відбувається і посилення процесу самозвільнення людської особистості.

2. Міф і релігія

Міф є однією із основних символічних форм, яку можна розглядати як початкову стадію у їхньому розвитку. Ернст Кассіерер дуже детально розглядає проблематику міфу і міфологічного мислення. Крім того, він звертає увагу на роль міфу в символічній реальності людини. Міфу присвячені окремі глави «Есе про людину», а також другий том «Філософії символічних форм».

У «Філософії символічних форм» Кассіерер звертається до трактувань міфу у різних філософів. Особливо виділяє трактування видатного італійського філософа початку XVIII ст. Джамбатісти Віко. Віко є засновником сучасної філософії міфології, філософії історії і культурної антропології. Кассіерер зауважує, що у його працях «справжнє всеосяжне поняття духу уявляється йому в триєдності мови, мистецтва і міфу» (Кассіерер, 2002, с. 35). Тут ми можемо прослідкувати подібність до концепції самого Кассієра.

Джамбатіста Віко у своїй роботі «Основи нової науки про спільну природу націй» (1725) виділив такі характеристики міфологічного мислення, як емоційність, зв'язок з тілесністю, чуттєву конкретність і антропоморфізацію зовнішнього світу.

У ході дослідження історії міфу, Ернст Кассіерер звертався також до філософії міфу Ф. Шеллінга. Якщо Віко, за Кассієром, був творцем нової філософії міфології, то Шеллінг «уперше розкрив справжні і глибинні джерела міфу» (Кассіерер, 1998). Свої розмисли щодо міфологічного мислення Шеллінг виклав у «Вступі до філософії міфології» й «Філософії міфології» (*Philosophie der Mythologie*).

На думку Шеллінга, міфологія володіє філософською істиною, тому що «у ній виражається не тільки мислиме, але й реальне відношення людської свідомості до бога» (Кассіерер, 2002, с. 42). Міф є визначальним фактором у долі народу, його історії і культури, тобто співпадає з його буттям.

Ернст Кассіерер погоджується з ідеями Шеллінга про те, що міфологія є першоосновою мистецтва і релігії, необхідним елементом для створення і

розвитку людської культури. Також Шеллінг відзначав зв'язок міфу і символу. Міфологія можлива лише в символічній формі, тому вона є істинною символікою. У символі, як уважав філософ, міф єднає категорії Абсолюту і світу людської культури.

Концепції цих філософів схожі у багатьох аспектах, з чого можна зробити висновок про вплив Шеллінга на формування концепції міфу як символічної форми Ернста Кассіра. Звичайно, філософія міфу неокантіанського філософа не є копією концепції Шеллінга. Кассіра розвивав цю концепцію і доповнював її новим змістом.

Кассіра уважав, що міф є особливою символічною формою культури, так би мовити, її першим елементом. Міф є несвідомою вигадкою, він містить у собі абстрактні символи і ідеї людської уяви. Це можна розглядати як людське бажання і деяке намагання долучитися до «Іншого», трансцендентного світу. Як зауважує С. Г. Сичева, реальність міфу постає як «об'єктивна реальність», і міфологічний суб'єкт у це по справжньому вірить (Сичева, 2000, с. 27).

У побудові теорії міфу є деякі труднощі, пов'язані з тим, що міф протистоїть фундаментальним категоріям мислення. Кассіра вважає, що особливу логіку міфу не можна порівнювати з наявними у нас концепціями і емпіричної і наукової істини (Кассіра, 1998, с. 53). Міф є необхідною функцією осягнення світу, яка потребує окремого підходу до її філософського розуміння.

У своїй філософії Кассіра розглядає міф у трьох формах: міф як форма мислення, як форма життя і як форма споглядання.

Говорячи про міф як форму мислення, Кассіра каже, що міфологічне мислення користується «принципом не розрізнення частини і цілого», тобто має синкретичний характер (Кассіра, 2002, с. 170). Кассіра вказує на різницю між міфом і наукою, яка полягає в їхній модальності. Міф не розрізняє категорії істинного і удаваного, він не має обґрунтувань: «Для міфу не існує подібного не-сущого, яке є опосередкованим обґрунтуванням буття, істини: він знає лише безпосереднє наявне буття і безпосередньо таке, що діє» (Кассіра, 2002, с. 176).

Життя в міфологічній свідомості постає загальним неподільним цілим. Таке уявлення про вседність оточуючого світу також відображається у відношенні між простором і часом, які в міфологічному мисленні пов'язані причинно-наслідковими зв'язками.

Основним і центральним поняттям міфологічного мислення Кассіер називає «ману». Він запозичив це поняття у Роберта Кондрінгтона, відомого дослідника меланезійської культури і міфології. Тож у мані немає розрізнення тіла і душі. Це поняття містить у собі все, що має буття, будь-яку форму життя.

Досліджуючи міф як форму споглядання, Кассіер підкреслює те, що простір і час дані від самого початку як «чиста гра вражень» (Кассіер, 2002, с. 192). Це дає основу для протиставлення сфер сакрального і профанного. У міфічному просторі можуть співіснувати різноманітні явища, оскільки простір міфу тісно взаємопов'язаний з подіями і речами, які його наповнюють. У ньому немає нічого, відмінного від них. Структура міфу наповнена містичним єднанням.

Про міф як форму життя Кассіер пише, що від початку у людини немає готового визначення особистісного «Я» і, відповідно, повної картини зовнішнього світу. Міф допомагає людині поступово сформувати картину світобачення і зрозуміти особистісне буття людини шляхом проходження через різні етапи становлення. Одним із таких етапів є концепція душі. Також до переліку цих етапів можна додати божественні образи, духовні цінності, форми мистецтва і мови.

Міф – це складна особлива структура. Синкретизм міфічної форми виражається в сплетінні розуміння соціальної і природної організацій. Так, природне буття розуміється через соціальне, а соціальне, людське буття осмислюється за допомогою природних образів. Для міфологічної свідомості обидва ці моменти важливі, вони не звідні до одного з них. Структура міфологічної свідомості якраз оформлюється в наскрізній кореляції соціального і природного (Кассіер, 2002, с. 195).

Міф перебуває у тісному зв'язку з такими символічними формами, як мова і релігія. Міф і релігія обумовленні одними й тими ж самими подіями людського життя. Їх складно розділити одна від одної, утім, міф передбачає релігію. Таким чином, за Кассіером, міф потенційно є релігією (Кассіер, 1998, с. 120).

Кассіер зауважує, що зміст міфу і релігії нерозривно переплетений, але їхні форми відмінні. Так, в образі міф фіксує частину субстанціональної дійсності, тобто речового світу, яка причетна до тих вищих сил, що і сам світ. Навпаки, релігія намагається відійти від цього дійсно магічного уявлення і замінити його більш чистими формами одухотвореного мислення (Кассіер, 2002, с. 203).

Але, все рівно, Кассіер підкреслює своєрідний зв'язок релігії і міфу. Розвиваючи, певним чином, міф, релігія йде далі, ніж здатен міф. Чуттєві знаки й образи не приймаються на віру, релігія усвідомлює, що вони собою являють (Кассіер, 2002, с. 205).

Кассіер дуже схвального висловлюється щодо первісної релігії, на його думку, це «найбільш послідовне, яскраве і рішуче ствердження життя у всій людській культурі» (Кассіер, 1998, с. 538). У той же час, релігія переповнена теоретичними і етичними протиріччями. У Кассієра можна спостерігати не схвальну і песимістичну характеристику подальшого розвитку релігії: «Вона обіцяла нам причастя, єднання з природою, з людьми, надприродними силами і самим Божеством. Результат, однак, прямо протилежний: у своєму конкретному прояві вона стала джерелом найглибших чвар і фанатичних сутичок поміж людьми. Релігія претендує на володіння абсолютною істиною, але її історія – це історія помилок і єресей. Вона обіцяє нам і пророкує потойбічний світ – далеко за межами нашого людського досвіду, але сама залишається людською, надто людською» (Кассіер, 1998, с. 525). В останніх рядках ми бачимо відсилання до відомої праці Фрідріха Ніцше.

Релігія перебуває у складних відношеннях зі світом міфу і світом об'єктивної реальності, переосмислюючи встановлений міфом світ образів. Критика світу, яка властива для релігії, передбачає включення до нього дійсного наявного буття (Кассіер, 2002, с. 210).

Ернст Кассіерер відрізнявся оригінальним трактуванням міфу. Міф – це форма усвідомлення людиною своєї суспільної, передусім родової, організації. Міф – це дзеркало, у яке дивиться людина і бачить у ньому себе, не усвідомлюючи цього. Крім того, релігія виконує ту ж саму роль, що й міф.

Сучасна міфологія, за Кассіерером, пов'язана з державою. Для неї не достатньо спиратися на раціональність і здоровий глузд громадян. Вона навіює громадянам свою святість за допомогою «міфологічного туману».

Отже, міф є першою, початковою символічною формою в структурі символічної реальності, а також першоосновою самої культури. Через міф відбувається формування картини реального світу і становлення особистісного «Я». Міф перебуває у складних взаємостосунках з формами мови і релігії.

3. Мова

Важливе місце в концепції Кассієра займає філософія мови. Мова, разом з наукою, мистецтвом, релігією і міфом, являє собою одну із «символічних форм» культури. З хаосу вражень мова формує картину світу. Мова – це автономне творіння духу, за допомогою якого людина створює дійсність. Це особливо цікаво в порівнянні з матеріалістичними концепціями, які акцентують на тому, що людина лише відображає дійсність. На основі мовних знаків формуються поняття, які є продуктами символічного пізнання. Кассіерер вивчав відношення між різними «символічними формами», зокрема, зв'язок між мовою і мистецтвом, опосередкований метафорою. А також він займався питаннями загальних закономірностей розвитку мовних значень.

Кассіерер відзначає тісний зв'язок між міфом і мовою. Вони споріднені, а на ранніх стадіях зародження культури неможливо відрізнити одну форму від іншої, «вони два різні пагони одного кореня». Саме в міфологічній свідомості намічається поняття мови як цілого (Кассіерер, 2002, с. 130). Мова і міф є породженням соціальної природи, а не фізичного досвіду.

Позитивним моментом у дослідженні Кассіерером як міфу, так і мови, є його звернення до здобутків попередників. Він намагається побудувати своє

розуміння символічних форм, засноване на попередніх дослідженнях і результатах. Кассіерер звертається до досліджень мови, які були проведені до нього.

Кассіерер уважав за потрібне у першу чергу звернутися до здобутків ранньої грецької філософії. Наприклад, Геракліт уважав, що ключ до тлумачення всесвітнього порядку потрібно шукати в людському світі, а не матеріальному. Це виражається в логосі – виразнику універсальної космічної істини.

Наступним великим етапом у розумінні мови є дослідження і теорія В. фон Гумбольдта. Він провів порівняльне дослідження мов Полінезії, Меланезії та Індонезії. Також він намагався створити класифікацію світових мов. Для нього мова – це неперервний процес. Мову, за Гумбольдтом, потрібно розуміти як «енергію», або діяльність, радше ніж як результат діяльності. Для розуміння мови губним є погляд на неї як на зібрання слів, як на сталу систему. Мова – це певний погляд на світ, який формується і формує.

Інший оригінальний підхід до розгляду мови мали структуралісти. У сучасного дослідника ми можемо знайти таку оцінку Кассієра: «у нього (Кассієра) є досить цікава оцінка нового підходу в філософії мови: для структуралізму мова – це самодостатнє і найбільш стійке із всіх соціальних явищ, саме тому в структуралістських теоріях віднаходяться закономірності мови» (Брянник, 2003, с. 6).

Кассіерер вирізняє наступні елементи мови: система фонем, «звуки-сенсорозрізнявачі» (як приклад, він наводить тонове розрізнення в китайських мовах). Також мова є загально-значимою, вона виходить за межі індивідуальної свідомості. У мові не виражаються ні однобічно суб'єктивне, ні однобічно об'єктивне, але в мові проявляється своєрідно взаємо означення обох цих факторів. У мові злиті в одне психологічний зміст і чуттєвий вираз. Філософ зазначає, що «слово – не відображення предмету як такого, а демонстрація образу, виробленого в душі предметом» (Кассіерер, 1998, с. 223). Мова – це не просто відображення дійсності, а дещо більше – це своєрідний «діалог між Я і

світом» (Кассирер, 1998, с. 194). У ході цього діалогу визначаються межі як Я, так і світу.

Кассирер розрізняв два типи мови або мовлення. Перший тип – це емоційна мова. Емоції є невід’ємною складовою нашого мовлення, вони доповнюють і прикрашають його. Емоційне мовлення не є прерогативою людини, тварини також володіють ним. Вони мають жести, міни і різноманітні сигнали. Домашні тварини часто яскраво реагують на свого хазяїна, а вищі примати взагалі вирізняються широким спектром емоційних виразів. У такому сенсі, емоційна мова є природною мовою, або тваринною.

Другий тип – це пропозиційна мова. За допомогою пропозиційної мови людина здатна описувати предмети і об’єкти. Пропозиційна мова дозволяє уявляти і фантазувати. Тварини не володіють нею.

Філософів завжди цікавило питання визначальних характеристик людини. Наша спорідненість з тваринами завжди була на поверхні. Давні римляни боялися мавп, тому що вони так схожі на людей. Певно тому, філософи намагалися віднайти особливості, які відрізняють людей від тварин. Аристотель уважав людину «політичною твариною», тобто соціальна організація вирізняє людину. Але розвиток природознавства ускладнював проведення таких простих відмінностей. Такі філософи, як Декарт, узагалі почали відмовляти тваринам у наявності душі. Для нього тварини – це механізми. Розвиток науки у часи Кассіра, особливо експерименти Павлова, про які ми писали вище, показав, що навіть мова не може вважатися визначальною характеристикою людини, оскільки тварини так само можуть користуватися знаковими системами. Ернст Кассирер у своєму дослідженні символічних форм уточнив межу, яка відрізняє людину від тварини: «Відмінності між пропозиційною і емоційною мовами – це дійсний кордон людського і тваринного світів» (Кассирер, 1998, с. 222). Таким чином, за Кассіром, людина – це *Animal symbolicum* – тварина, яка створює символи.

Кассіерер виділяв декілька стадій, через які проходить мова на шляху до своєї справжньої форми. Це мімічне вираження, аналогічне вираження і символічне вираження.

На першій стадії мову неможливо відрізнити від знаку, бо він намагається передати свій зміст у формі. На цій стадії між мовним знаком і змістом споглядання, яке з ним співвідноситься, ще не можна виділити дійсне напруження, обидва радше переходять одне в одного і намагаються покрити один одного (Кассіерер, 2002, с. 247). Символічної функції слова ще не існує, слово є лише відображенням того, що воно означає. Розвиток відмінностей між змістом і знаком призводить до переходу на другий етап розвитку мови.

На другий стадії – аналогічного вираження. Вже між значенням і мовленевою формою виникає серединна позиція духу, тобто духовне і чуттєве вже не перебувають на одній позиції, але вказують одне на одне. Відношення між духовним і чуттєвим на цій стадії можна назвати «аналогією», яка дозволяє їм як співвідноситися, так і віддалятися одне від одного (Кассіерер, 2002, с. 263).

Слова більше не відображають напряду те, що вони означають. Вони, так би мовити, займають серединну позицію між першою фазою, де відбувається уподібненням, і третьою фазою, де формується чиста символічна форма.

На третій стадії – символічного вираження, знак позбавляється остаточно статусу окремого і випадкового, тобто тепер знак є чистим вираженням всезагального порядку (Кассіерер, 2002, с. 265). Образ більше не впливає на духовну складову слова, символічна складова всередині самого слова створюється мисленням. Схема розвитку символічних форм в декілька етапів також присутня в інших формах, як-от мистецтво. Мова, як каже Кассіерер, є «одночасно і чуттєвою, і інтелектуальною формою вираження» (Кассіерер, 2002, с. 257).

Ми обговорювали процес розвитку символічних форм: міфу і мови. Особливо мова набуває рис всезагальності, тому потрібно окремо підняти питання особливостей буття мови, про її місце в структурі реальності.

За Кассіером, слово і мова не можуть фізично впливати на оточуючу природу, але логічні властивості мови набагато важливіші. Можна сказати, що він підтримує лінію Геракліта в тому, що «логос стає принципом Універсуму і першим принципом людського пізнання» (Кассіер, 1998, с. 571).

Буття мови обмежене лише рамками часу, вона не може виходити за його кордони. Таким чином, мова не є відображенням вічних ідей. Завданням мови є об'єктивація і систематизація зовнішнього світу.

Цікавий погляд у Кассієра на співвідношення мови і мислення. Він не вважає, що вони є одним і тим же, у той же час, вони впливають на одне одного і є необхідними умовами існування одне одного. Так, з одного боку, для думки необхідні знаки, які їй надає мова у готовому вигляді, але й сама думка, набуваючи нових форм, здатна створювати потрібну їй форму для знаків (Кассіер, 2002, с. 272).

Отже, мова є однією із самостійних символічних форм, які формують людську культуру. Мова відіграє роль сполучного містка між оточуючим світом і свідомістю людини, вона допомагає особистості досягнути світ, виконуючи свою символічну функцію в процесі формування зовнішнього світу.

Цікавим є погляд дослідників Н. Безлепкіна й Н. Чупахіної, які, порівнюючи філософію мови Олексія Лосєва і Кассієра, вказують на те, що для Кассієра мова – це лише початковий етап на шляху до повного звільнення духу, у той же час, як для Лосєва мова – це результат глибокої метафізичної роботи думки (Безлепкин & Чупахина, 2004).

У ХХ ст. набули популярності філософські концепції, які за основу беруть мову, але Кассієр, хоча він визначає велике значення мови як символічної форми й виділяє її первинність, не вважав мову «засобом і середовищем людського життя» (Бенгтсон & Розенгрен, 2019, с. 31). Символічна функція є чимось більшим, ніж мовним знаком, хоча вона й забезпечує його функціонування.

4. Мистецтво і наука

Крім уже розглянутих символічних форм: міфу і мови, Кассіерер виділяє також мистецтво і науку. В цьому питанні Кассіерер крокує наміченим раніше шляхом. У своєму дослідженні мистецтва і науки він починає з історіософського екскурсу. Не випадково його попередніми дослідженнями були праці «Індивід і космос у філософії Відродження» та «Проблема пізнання в філософії та науці нового часу». У праці «Есе про людину» Кассіерер розглядає розвиток наукової думки і аналізує різні уявлення від Давньої Греції до сучасності.

Наука шукає в явищах, які відбуваються, простоту і порядок, класифікує їх. Функція науки, за Кассіерером, полягає в тому, що «наукова думка фіксує стійкі точки, нерухомі полюси» (Кассіерер, 1998, с. 116).

Ернст Кассіерер визначає науку в якості найвищого ступеня розвитку людської думки, і, відповідно, як найвищий ступень розвитку культури. Наука є вершиною людського прагнення до систематизації знання, яке вперше проявилось в мові (Кассіерер, 1998, с. 687). Таким чином, праці, які створені великими вченими, не можна розуміти як просто накопичення фактів і збільшення об'єму знання. Висота думки, до якої здатні піднятися ці люди, виражає найвищу точку напруження людської діяльності, яка, у той же час, показує межу людського світу і розуміння (Кассіерер, 1998, с. 697).

Особливості науки, її особливе місце серед інших символічних форм відображаються в тому, що вона проходить усі стадії розвитку людської думки, починаючи з міфологічної. Наприклад, в історії наукової думки алхімія передувала хімії, астрологія – астрономії, і тому подібне (Кассіерер, 1998, с. 122).

Мистецтво було тою першою силою, за Кассіерером, яка виявила «специфічну ідею людини як такої». У розвитку мистецтва ми також можемо прослідкувати проходження етапів розвитку символічних форм. Первісне мистецтво магічне і синкретичне, воно невіддільне від міфологічної картини світу. Образи первісного мистецтва – це знаки, які вказують на тварин і мисливців. Мистецтво з розвитком приходить до більш абстрактних і загальних

форм. Мистецтво модерністів ми можемо розглядати як звернення до чистих символів.

Красоту, сферу естетики, яку осмислює одна із символічних форм – мистецтво, Кассіерер описує наступним чином: «Красота – це один із найбільш відомих людських феноменів. Її характер і природа, не приховані ніякою аурую секретності та таємничості, не потребують для свого пояснення ніяких витончених і ускладнених метафізичних теорій. Красота – невід’ємна частина людського досвіду: вона відчутна і безсумнівна» (Кассіерер, 1998, с. 137).

Твір мистецтва створюється митцем – окремою людиною. Цікавим є питання, як у мистецькому творі співвідносяться особисте і загальнолюдське, що ми часто називаємо «художньою правдою». Кассіерер відповідає на це питання, на його думку, народження великого художнього твору, вимагає злиття об’єктивного і суб’єктивного, тобто об’єднання в одному образі чуттєвого і дійсності. (Кассіерер, 2002, с. 266).

Отже, художні твори завжди об’єднують в собі і суб’єктивні, особистісні елементи, а також об’єктивні елементи зовнішнього світу. Про це німецький філософі пише: «Наслідування – головний інстинкт, неусувний факт людської природи» (Кассіерер, 1998, с. 694). Так Кассіерер говорить про спільну природу мистецтва і мови, які мають у своїй основі наслідування. У своїй роботі Кассіерер досить часто порівнює мистецтво і мову.

Хоча Ернст Кассіерер і не погоджувався з грубою теорією наслідування в художній творчості. Так, два художники, маючи один і той самий пейзаж, творять різні картини. Кожен із них додає власні суб’єктивні переживання і власну фантазію, завдяки чому буде створена нова реальність.

Як було сказано вище, у художньому творі поєднується суб’єктивне і об’єктивне. Митець забарвлює оточуючий світ своїми особистими переживанням. Тому, здатність мистецтва до проявлення особистої індивідуальності в об’єктивному філософ називає однією з найважливіших його функцій. Крім того, мистецтво є посередником і субстратом у процесі розвитку

особистості митця. Осмислюючи оточуючий світ, художник змінює власний стиль, що відбивається на нових художніх творах.

Таким чином, художня діяльність – це спосіб пізнання світу: внутрішнього і зовнішнього. Також цьому допомагає комунікативна функція мистецтва. На думку Кассіра, художній процес подібний до мовлення у тому, що він «діалогічний і діалектичний» (Кассирер, 1998, с. 716).

Комунікація не може бути односторонньою, тому роль глядача в мистецтві не є пасивною. Мистецтво викликає емоційний відгук у глядача, змінює його внутрішній світ. Мистецтво динамічне, що пов'язане з його комунікативною природою.

Динамізм – це взагалі характеристика символу, оскільки для справжнього людського символізму характерна мінливість, а не одноманітність, жорсткість чи статичність. У той же час, «символізм мистецтва має розумітися не в трансцендентному, а в іманентному сенсі» (Кассирер, 1998, с. 482).

Кассіра виділяє наступні предмети мистецтва: елементи самого нашого чуттєвого досвіду, ліній, обриси, архітектурні й музичні форми. Ми можемо бачити ці елементи усюди, оскільки вони явні й відчутні (Кассирер, 1998, с. 626).

Кожна символічна форма має свої пізнавальні особливості. Як влучно сказав Кассіра, «мова і наука – обмеження реальності; мистецтво – її інтенсифікація» (Кассирер, 1998, с. 627). Наука вивчає головні риси свого об'єкта, а мистецтво дає людині форми природи.

Отже, наука і мистецтво доповнюють багатство і різноманіття символічних форм, якими користується людина. Мистецтво і наука цікаві в своєму особливому відношенні до суб'єктивного і об'єктивного. Обидві ці форми поєднують і проявляють через одне одного особисті переживання і предметність зовнішнього світу. Наука через працю окремих вчених намагається дістатися до загального – закону. Мистецтво охоплює загальне – форми природи – через особливості душі митця.

Всі вищеописані символічні форми: міф, релігія, мова, мистецтво і наука – знаходяться в тісній взаємодії і доповнюють одна одну. Вони утворюють систему

людської культури. Неможливо відмовитися від будь-якої символічної форми, не відмовившись від «енергії» духу, яку вона в собі несе. Така відмова є збідненням культури (Кассирер, 1998, сс. 412-413).

Особливість символічних форм полягає в тому, що вони є різними способами створення сенсів, які не перетинаються між собою. Наприклад, роман як художній витвір (форма мистецтва) не є те ж саме, що й сукупність атомів, які складають його фізичний носій, книжку (форма науки) (Neher, 2005, р. 371).

РОЗДІЛ III. Символічна функція як основа природи людини

Після того, як ми зробили огляд філософії символічних форм Ернста Кассірера і описали основні символічні форми та їхні функції у культурі, ми можемо звернутися до ролі символічних форм у житті людини. Сукупність символів утворює культуру. Питання полягає в тому, що виділяє людину з-поміж царства природи і як людина здатна продукувати символи.

Як ми писали вище, за Кассіером, кордон розмежування людини і тварини проходить між емоційною і пропозиційною мовами. Саме здатність розмовляти про об'єкт, а не просто реагувати на обставини і надсилати сигнали вирізняє людину. У той же час Кассіер не проводить метафізичний кордон між людиною і твариною: у них спільна природа. Людині так само властива емоційна мова, але здатність користуватися символами підвищує її над тваринами.

Звичайно, Кассіер виділяє й інші риси, які відрізняють людину від тварин. Наприклад, у фізичній будові відбулися зміни, які дозволили людині ходити прямо. Але більші зміни відбулися в інстинктивній складовій. Людина має дуже притуплені інстинкти, на місце яких встали культурні й соціальні стандарти.

Якщо тварина керована закладеними у неї інстинктами, які відповідають за адаптацію до оточуючого середовища, то людина, позбавлена сильних інстинктів, повинна мати інші механізми пристосування до середовища. Таким новим механізмом адаптації до оточуючого середовища є здатність осмислювати й перетворювати навколишній світ. Цьому слугує символ. Символічна система, як її називає Кассіер, функціонально перебуває між системою рецепторів і ефекторів (Кассіер, 1998, с. 632).

Ернст Кассіер так формулює завдання своєї антропології: «Якщо існує деяке визначення природи або “сутності” людини, то це визначення може розумітися лише як функціональне, а не субстанційне» (Кассіер, 1991, с. 304).

Крім того, німецький філософ привертає увагу, ще й на те, що безпосереднє в цій дійсності ми повинні шукати не в зовнішніх речах, а в нас самих. Варто навести слова Кассірера: «Не природа як сукупність предметів у

просторі й часі, а наше власне “Я”; не світ об'єктів, але світ нашого існування, пережита дійсність підводить нас до межі цієї безпосередності» (Кассирер, 2002, с. 27).

Таким чином, питання про визначення природи людини, яке філософи намагалися вирішити протягом усієї історії, не отримувало вичерпної відповіді. За Кассирером, не є продуктивним пропонувати який-небудь інший внутрішній принцип, за яким би можна було раз і назавжди визначати метафізичну сутність людини. Також не підходять характеристики, які описуються емпіричними науками, такі як зовнішній вигляд, набір інстинктів чи певні вроджені здібності. Отже, лише діяльність людини може визначити її суть (Кассирер, 1998, с. 520).

Людина більше не розчиняється у безпосередній фізичній реальності. Фізичний світ не визначає всі можливості існування людини, навпаки, вона віддаляється від нього мірою того, як розвиваються її символічні здатності. Людина постійно створює себе і структурує навколишній простір за допомогою символів. Дещо парадоксально, але символи, насправді, не допомагають проникнути у речі, а обертають людину назад до самої себе (Кассирер, 1998, с. 471).

Таким чином, символ виконує подвійну роль у житті людини. З одного боку, за допомогою символу ми осмислюємо і пізнаємо світ, а з іншого боку, символ віддаляє нас від нього: «Символічний процес є, – зазначав філософ, – немов, єдиний потік життя і мислення, який проникає у свідомість і створює своєю течією різноманітність і зв'язок свідомості – її повноту, безперервність і постійність» (Кассирер, 2002, с. 160).

Отже, філософська антропологія Кассієра побудована навколо поняття символу. Саме символ є корінь і основна проблема антропологічної концепції німецького філософа (Свасьян, 1986).

За Ернстом Кассієром, людина – це світ людини, тобто суспільство і держава (Кассирер, 1991, с. 300). Людину можна зрозуміти через «людяність», а не навпаки. Цілісною характеристикою людини не може бути її фізична або метафізична природа, а тільки її труд. Але Кассієр основою людської діяльності

вважав не власне працю, а знаково-символічну діяльність. Вона й є сутністю людини. Таким чином, людина у Кассієра – це *Animal symbolicum* – тварина, яка створює символи (Кассієр, 1998, с. 472). Таке визначення вказує на поєднання раціональної і природної суті людини. Розвиток відбувається за наступною схемою: праця – жест – знак – слово.

Символи не передаються генетично, як це відбувається з інстинктами у тварин. Культура – це прошарок передачі символів між людьми. Кожній людині властива символічна природа. Тому культура – це єдиний предмет філософії, як уважав Кассієр. Він розумів культуру як ланку виділення людини із природи. Зараз ж культуру відносять в основному до сфери зацікавлення культурологів, а не філософів.

Сучасний вітчизняний дослідник М. Мінаков зазначав, що «розвиток культури відбувається у декількох паралельних, взаємопов'язаних вимірах, де виробляють множинні “функціональні” ієрархії. Наприклад, від форми міфу походять форми релігії та мистецтва, від форм мови – форми теоретичної думки» (Мінаков, 2006).

Аллістер Неер, один із найбільш відданих послідовників Кассієра, як його характеризують Е. Бенгтсон і М. Розенгрєн (Бенгтсон & Розенгрєн, 2019, с. 34), так підсумовує аналіз, здійснений Кассієром: «Кассієр намагається поширити канст'янський аналіз емпіричного знання на всі інші способи, як би він виразився, якими люди можуть володіти світом. Іншими словами, він вивчає умови можливості таких великих культурних форм, як міф, природна мова, мистецтво і, звичайно ж, сучасна наука. У найбільш загальному сенсі термін “символічна форма” відноситься до цих найбільш широких культурних форм. Як органи, а не як дзеркала реальності, ці структури не є статичними; на відміну від Канта, чий аналіз емпіричного знання припускав, що евклідова геометрія, аристотелева логіка і механіка Ньютона були закінченими досягненнями, Кассієр вбудовує трансформацію і розвиток у свій аналіз різноманітних символічних форм» (Цит. за Бенгтсон & Розенгрєн, 2019, с. 34).

Таким чином, за Кассіером, людина нині живе не тільки в фізичному, але й в символічному світі. Мова, міф, мистецтво, релігія є частинами цього світу. Разом вони утворюють мереживо людського досвіду.

Сучасний дослідник А. Шиян тлумачить функцію символічних форм у конструктивному дусі, як формування не лише світу людського буття, а конституювання людського Я: «Мислення конституювання, яке відкриває закони функціонування символічних форм, не тільки опосередковано пояснює світ оточуючих нас речей, але й – на іншому полюсі – конститує наше Я» (Шиян, 2006, с. 51).

Дослідники Ерик Бенгтсон і Матс Розенгрен вважають, що функціональний аспект теорії Кассієра може дати дуже плідні результати в риторичній розробці теорії людини: «З нашої точки зору, філософія Кассієра є доволі риторичною у тому сенсі, що вона вивчає – а також допускає – можливість людської участі в процесі зміни, не впадаючи в нормативний ідеалізм» (Бенгтсон & Розенгрен, 2019, с. 39). Таким чином, їхньою метою є розробка «риторичної філософської антропології» (Бенгтсон & Розенгрен, 2019, с. 32).

Такий підхід цікавий тим, що починає з критики філософа Томаса Дішенни, який висунув погляд, що центральним місцем у «Філософії символічних форм» Кассієра є мова, з цього він далі висновує можливість застосування досліджень Кассієра для теорії риторики, оскільки остання засновується на мові. Бенгтсон і Розенгрен вказують, що така інтерпретація не є правильною: «Однак, очевидно, що мова, незважаючи на її першоступеневу важливість, не є основою філософії символічних форм Кассієра» (Бенгтсон & Розенгрен, 2019, с. 30). Навпроти, К. Свасьян вважає, що «філософська антропологія Кассієра в результаті не вийшла за межі граматики людського буття» (Свасьян, 1986, с. 238).

Символічна реальність є невід'ємною частиною людини і єдиним способом її існування. Символи допомагають людині структурувати свій досвід, тобто оточуючий світ. Будь-яка людська діяльність є символічною. Символічні форми: мова, міф, мистецтво, наука — допомагають людині перетворювати

зовнішній світ і включати його в коло свого досвіду. Культура є цариною людського життя і справжнім предметом філософії.

ВИСНОВКИ

Аналіз першоджерел та дослідницької літератури, яка має стосунок до філософсько-антропологічної проблематики Е. Кассіра, показав, що, як зазначалося багатьма дослідниками, філософію Ернста Кассіра потрібно розглядати цілком самостійно, а не в річищі неокантіанства, оскільки його творча спадщина має різноманітні напрямки філософування. Німецький філософ змінював напрямки і теми свого дослідження протягом життя. Він почав з неокантіанської тематики, де в центрі уваги дослідження засад природознавства і теорії пізнання і згодом звернувся до гуманітарної сфери і теорії культури. Всі ці теми органічно переплітаються в його центральній праці «Філософії символічних форм». У ній ми знаходимо відповідь на головне питання філософії, поставлене ще Кантом – Що є людина?

Наше дослідження уможливлює сформулювати певні висновки:

- показано, що символ є центральним і основоположним для філософсько-антропологічної доктрини Кассіра. Символ виражає все різноманіття форм реальності і культури, об'єднуючи їх у собі. Здатність користуватися символами визначає людину. Людина живе в символічній реальності. Через вивчення символічних форм відбувається вивчення людини, її духовного світу. Основними символічними формами, які виділяє Ернст Кассіра є міф, релігія, мова, наука і мистецтво;
- розкрито, що міф є першою символічною формою в структурі людського буття. Він поєднує в собі абстрактні вигадки й ідеї людини, а також є першоосновою самої культури. Завдяки міфу формується картина реального світу і відбувається становлення особистісного «Я». Кассіра вважає міфологію першоосновою релігії і мистецтва. Також міф перебуває у складних взаємостосунках з мовою. Зміст міфу і релігії тісно пов'язаний, у той же час їхні форми відмінні. Релігія прагне досягти все більшого одухотворення. Міф зосереджений на самому собі, що пояснюється його синкретичністю і магічністю;

- з'ясовано, що мова як символічна форм активно формує людську культуру. На початковому етапі формування мова так само сильно пов'язана з міфом, як і релігія. Мова проходить декілька етапів розвитку: мимічний, аналогічний і символічний. Мова відіграє роль сполучного містка між оточуючим світом і свідомістю людини, вона допомагає особистості досягнути світ, виконуючи свою символічну функцію в процесі формування зовнішнього світу. Через користування мовою проходить розрізнення людини і тварини. Як показує наука, тварини теж мають здатність користуватися мовою, але тільки емоційним її варіантом. Людина ж додатково може користуватися пропозиційною мовою, яка дозволяє їй говорити про об'єкти зовнішнього світу, що відрізняє її від тварин;
- розкрита функція науки і мистецтва як символічних форм, що доповнюють і суттєво збагачують культуру, уможливають різноманіття людського буття. Мистецтво і наука цікаві в своєму особливому відношенні до суб'єктивного і об'єктивного. Обидві ці форми поєднують і проявляють через одне одного особисті переживання і предметність зовнішнього світу. Через мистецтво відбувається пізнання світу шляхом його відображення і трансформації з поєднанням особистісного «Я» митця. Наука є вищою формою розвитку символічних форм. Вона є найвищою точкою діяльності людини;
- своєму дослідженні ми довели, що, за Кассіером, символічна діяльність є визначальною рисою людини. Ми можемо її класифікувати на різні культурно-історичні форми, але в способі дії вона подібна для всіх людей. Таким чином, питання про людину вирішується не через «що?», а через «як?»;
- показано, що оскільки людина має ослаблені інстинкти, порівняно з тваринами, тому її адаптація до навколишнього середовища уможливилась завдяки структуруванню цього середовища символічними формами. Створюючи символи, людина наповнює його сенсами. Цю здатність Кассіер називав «третьою ланкою» людини. Символічна здатність

зумовлює культуру. Невипадково дослідження символічних форм Кассіра почалося з питання про умови культури;

- з'ясовано, що символи допомагають пізнавати оточуючий світ, структурувати людський досвід. Вони виконують подвійну роль, у тому сенсі, що, з одного боку, символи надають можливість людині взаємодіяти з зовнішнім світом і пізнавати його, а з іншого боку, символи віддаляють людину від світу, оскільки є продуктами її свідомості. Символи дають людині можливість констатувати власне «Я». Тому Кассіер називає людину *animal symbolicum*. Таким чином, сукупність символічних форм характеризує спосіб існування людини і являє собою єдиний процес самозвільнення особистості. Символічні форми складають систему людського досвіду. Вони не ізольовані, а перебувають у тісній взаємодії. У той же час вони не зливаються, а є самостійними, відображаючи різні частини людського досвіду, навіть якщо йдеться про один предмет досвіду;
- доведено, що на питання про природу людини німецький філософ відповідає функціонально, а не субстанціонально. Ми не можемо знайти певну характеристику, яка б раз і назавжди метафізично визначила людину. Кассіер звертається до життя людини, її діяльності. Засновуючись на науковому і філософському доробку своїх попередників, він приходить висновку, що суть людини полягає в її символічній діяльності.

Отже, філософська антропологія Ернста Кассіра побудована навколо поняття символу. Вивчення символічних форм і є власне дослідженням природи людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Безлепки́н, Н. И., & Чупахина, Н. А. (2004). А. Ф. Лосев и Э.Кассирер: лингвофилософские параллели. *Вече. Альманах русской философии и культуры*(16), 94-104.
- Бенгтсон, Э., & Розенгрен, М. (2019). Философско-антропологический подход в риторике. Случай Кассирера. *Философия и культура*(1), 27-41.
- Брянник, Н. В. (2003). Символическая философия языка первой половины XX века: Э. Кассирер и П. Флоренский. *Эпистемы*(альманах), 4-14.
- Вейнмейстер, А. В. (2005). От понятия о субстанции к понятию о функции. *Studia culturae*(8), 131-144. Отримано з <https://core.ac.uk/download/pdf/295704776.pdf>
- Вейнмейстер, А. В. (2013). Эрнст Кассирер — неокантианец? *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 4 (Ч. 3), 32-35.
- Гаєвська, С. Р. (2015). Людина в парадигмі "символічних форм" Е. Касірера. *Вісник Черкаського університету*, 11 (344), 77-83.
- Кассирер, Э. (1912). *Познание и действительность*. Санкт-Петербург: Шиповник.
- Кассирер, Э. (1991). Определение человека в терминах человеческой культуры. у *Мир философии. Ч. 2. Человек. Общество. Культура* (с. 302-307). Москва: Издательство политической литературы.
- Кассирер, Э. (1998). Натуралистическое и гуманистическое обоснование философии культуры. *Постижение культуры. Ежегодник* (7).
- Кассирер, Э. (1998). *Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры*. Москва: Гардарика.
- Кассирер, Э. (1998). Понятие символической формы в структуре о духе. *Культурология XX век* (11), 37-66.

- Кассирер, Э. (2002). *Философия символических форм. Т.1. Язык*. Москва: Университетская книга.
- Кассирер, Э. (2002). *Философия символических форм. Т.2. Мифологическое мышление*. Москва: Университетская книга.
- Кассирер, Э. (2002). *Философия символических форм. Т.3. Феноменология познания*. Москва: Университетская книга.
- Мінаков, М. (2006). Поняття прафеноменів та культурного досвіду у філософії Е. Кассіра. *Мультиверсум: філософський альманах*(54), 111-116.
- Пархоменко, Р. Н. (1999). *Человек как субъект культуры в философии Э. Кассирера: автореферат*. Отримано з disserCat — электронная библиотека диссертаций: <https://www.dissercat.com/content/chelovek-kak-subekt-kultury-v-filosofii-e-kassirera>
- Свасьян, К. А. (1980). *Проблема символа в современной философии (Критика и анализ)*. Ереван: Изд-во АН АрмССР.
- Свасьян, К. А. (1986). Проблема человека в философии Э. Кассирера. у *Буржуазная философская антропология XX века* (сс. 227-239). Москва: Наука.
- Свасьян, К. А. (1989). *Философия символических форм Э. Кассирера*. Ереван: Издательство АН Армянской ССР.
- Соболева, М. Е. (2001). *Философия символических форм Э. Кассирера. Генезис. Основные понятия. Контекст*. Санкт-Петербург: Изд-во СПб. ун-та.
- Сычева, С. Г. (2000). *Проблема символа в философии*. Томск: Изд-во Том. ун-та.
- Фохт, Б. А. (1998). Понятие символической формы и проблема значения в философии языка Э. Кассирера. Тезисы к докладу. у Э. Кассирер, *Избранное. Опыт о человеке* (сс. 761-764). Москва: Гардарика.
- Шиян, А. (2006). Феноменология или неокантианство: философия сознания Э. Кассирера. *Топос* (1).
- Яценко, О. Д. (2019). Конститутивні функції символічних форм культури Е. Кассіра. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*(15 (7-8)), 7-21.

- Cassirer, E. (1906). *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit. Erster Band*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1910). *Substanzbegriff und Funktionsbegriff: Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1927). *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig: Teubner.
- Cassirer, E. (1929). *Philosophie der symbolischen Formen in drei Teilen*. Berlin: Bruno Cassirer.
- Cassirer, E. (1932). *Die Philosophie der Aufklärung*. Tübingen: Morh.
- Cassirer, E. (1944). *An Essay on Man*. New Haven: Yale University Press.
- Friedman, M. (2018). *Ernst Cassirer*. (E. N. Zalta, Editor) Retrieved from The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/cassirer/>
- Hartman, R. (1949). Cassirer's Philosophy of Symbolic Forms. In P. A. Schilpp (Ed.), *The Philosophy of Ernst Cassirer* (pp. 289-334). Evanston, Illinois: The Library of Living Philosophers, Inc.
- Kuhn, H. (1949). Ernst Cassirer Philosophy of Culture. In P. A. Schilpp (Ed.), *The Philosophy of Ernst Cassirer*. Evanston, Illinois: The Library of Living Philosophers, Inc.
- Ladyman, J. (2020). *Structural Realism*. Retrieved from The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2020 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/structural-realism>
- Langer, S. K. (1946). Translator's preface. In E. Cassirer, *Language and Myth* (pp. VII–X). New York: Dover Publication.
- Neher, A. (2005). How Perspective Could Be a Symbolic Form. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 63(4), 359–373.
- Steiner, S. (2014). The Relevance of Cassirer and the Rewriting of Intellectual History. *History of European Ideas*, 41(4), 447-453.